

EL LLIBRE *QÜESTIONS DE VIDA*
DE MOIXÉ NATAN, JEU DE TÀRREGA
Estudi preliminar, edició crítica i traducció catalana
d'una col·lecció medieval
de proverbis hebreus

Tesi presentada per JOSEP XAVIER MUNTANÉ I SANTIVERI per a
l'obtenció del títol de doctor en Filologia Semítica

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

CAPÍTOL III

ELS MANUSCRITS I LES EDICIONS DE *QÜESTIONS DE VIDA* DE MOIXÉ NATAN

Quan una obra de creació literària compta amb testimonis previs a la impremta i amb testimonis posteriors a aquesta editats i/o copiats a mà, tal com li passa a *Qüestions de vida* de Moixé Natan, és imprescindible començar amb un estudi acurat de cadascun dels elements responsables de la seva transmissió textual.

En aquest cas, la col·lecció de proverbis en hebreu de Moixé Natan ha arribat fins a nosaltres testimoniada per un total de nou manuscrits i tres edicions impreses. En aquest capítol farem una presentació detallada de cadascun d'ells, seguint un ordre cronològic, i exposarem la nostra proposta de *stemma* per a la tradició textual que suporta l'obra *Qüestions de vida*.

1. ELENC I DESCRIPCIÓ DELS MANUSCRITS I EDICIONS DE *QÜESTIONS DE VIDA*

1.1 MANUSCRIT DE PARÍS [BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE PARÍS: MS. HÉBREU 1284, ff. 75v-97v] || P

1.1.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

La còpia de *Qüestions de vida* que es conserva a París manca de colofó, de manera que no es pot determinar amb precisió ni la seva cronologia ni el lloc de la seva còpia. De tota manera, donada la natura miscel·lània del manuscrit Hèbreu 1284 i al fet que els textos copiats abans i després de *Qüestions de vida* tenien colofó, s'ha establert una cronologia relativa per al nostre text segons la qual aquest seria posterior a l'any 1411¹ i anterior a l'any 1482.²

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

La foliació és completa, indicada amb números àrabs i, sens dubte, posterior i de mà cristiana.

¹ Veg. MALACHI BEIT-ARIÉ; COLETTE SIRAT, *Bibliothèques de France et d'Israël. Manuscrits de petit format jusqu'à 1470*, Jerusalem-París, 1979, n. II, 51.

² Veg. AAVV, *Manuscrits Orientaux. Catalogues des Manuscrits hébreux et samaritains de la Bibliothèque Impériale*, París, 1886, p. 231.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. Hi ha unes 17-20 línies per foli (als folis d'inici i de fi amb un nombre inferior: f. 75v amb 12 línies i f. 95r amb 6 línies), sense reclam. De tant en tant hi ha alguna correcció al marge del text realitzada pel mateix copista. A l'índex final (ff. 95v-96r) és visible encara la pauta realitzada pel copista per a la seva realització.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis però està mancat de l'exordi poètic. Després de l'últim capítol hi ha un índex amb els títols i la numeració de cada capítol. Tant a l'inici com al final de l'obra s'hi ha copiat un seguit de poemes encomiàstics adreçats a Moixé Natan amb motiu de *Qüestions de vida*.

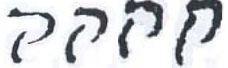

1.1.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és sefardita semicursiva, elegant. El primer aariat (f. 75v), els tres aariats darrers (f. 95r), l'índex final (ff. 95v-96r) i els títols dels capítols estan escrits amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

Hi ha diverses marques de copista: de caire decoratiu (tres puntets en forma de triangle al damunt de cadascuna de les paraules que formen els títols i de les lletres que, a la vora d'aquests, indiquen la seva numeració; en forma de trèbol entre els primers proverbis de la col·lecció, al f. 76r, i en diversos indrets al final de la mateixa: ff. 94v, 95r, 96v i 97v); de caire informatiu (per indicar final de poema: un o dos punts després de l'última lletra; per indicar algun tipus de contingut metapoètic: dos punts oblics al damunt de determinades lletres que

formen part d'un acròstic o que s'han d'interpretar segons els principis de la guematria o que, pròpiament parlant, no formen part del text poètic sinó que són glosses introductòries al mateix; per unir mots separats per raons d'ordre mètric: una línia horitzontal entre síl·labes d'una mateixa paraula). No trobem cap senyal de vocalització.

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
	א		א
	א		³ א
	ב		ב
	ג		ג
	ד		ד
	ה		ה
	ו		ו

³ Aquesta grafia se sol emprar quan la lletra *àlef* es troba a final de paraula, encara que en alguna ocasió també apareix testimoniada dins de paraula; mai, en posició inicial.

ז	ז	זזז	ז
ח	ח	חחח	ח
ט	ט	טטט	ט
י	י	י י י	י
כ	כ	כככ	כ
ד	ד	דדדדד	ד
ל	ל	ללללל	ל
מ	מ	מממממ	מ
ם	ם	םםם	ם
נ	נ	נננננ	נ
ו	ו	ווו	ו
ס	ס	ססס	ס

ע	ע	עעע	ע
פ	פ	פפפ	פ
	ף	ףףף	ף
צ	צ	צצצ	צ
	ץ	ץץ	ץ
ק	ק	קקק	ק
ר	ר	ררר	ר
ש	ש	ששש	ש
ת	ת	תתת	ת
אל	אל	אלל	אל

1.1.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit miscel·lani Hébreu 1284 dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 75v i el f. 97v. Al f. 75v hi figura l'apariat amb

el títol de l'obra sense l'exordi poètic, i els dos poemes encomiàstics de Xelomó Bonjudà. Els ff. 76r-95r contenen els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 308 proverbis. El copista ha preservat la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text i deixant un petit espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis estan separats entre si per un espai deixat en blanc. Al final del text, als ff. 95v-96r, hi ha un índex amb els títols i la numeració dels capítols i també l'inici d'un calendari cristià en català aljamiat que continua al f. 99r. Entremig, als ff. 96v-98v hi ha un recull de poemes breus, alguns dels quals, els dels ff. 96v-97v, foren escrits en honor de Moixé Natan i la seva col·lecció de proverbis pels poetes: Itskhaq Perfet, Moixé Alatsig, Itskhaq Vidal, Escapat Malet ha-Leví, Bonjudà Mercadell, Bonjudà Vidal i altres autors anònims.

1.2 MANUSCRIT DE LONDRES [MONTEFIORE LIBRARY, JEWS' COLLEGE DE LONDRES, MS. MONTEFIORE 130/16, ff. 58v-63r] || L^M

1.2.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

El manuscrit londinenc de *Qüestions de vida* manca de colofó de copista, de manera que no es pot determinar ni la seva cronologia ni el lloc de la seva còpia. Segons el parer expert de Benjamin Richler, de l'Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts de Jerusalem, el manuscrit és anterior a la primera edició impresa, és a dir, del segle XV-XVI.⁴

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat, excepte aquelles parts en què la tinta s'ha traspassat d'una cara a l'altra i dificulta la lectura del text.

FOLIACIÓ

El text no conté foliació ni tampoc cap reclam.

⁴ Veg. també HARTWIG HIRSCHFELD, *Descriptive Catalogue of the Hebrew Mss. of the Montefiore Library*, London, 1904, p. 37. E. Gutwirth es refereix a aquest manuscrit amb una referència de catàleg errònia: Montefiore 130/18, veg. E. GUTWIRTH, "Widows, Artisans and the *Issues of life*", p. 160.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. Són visibles encara les pautes realitzades pel copista. El text es distribueix dins del marc traçat pel copista i sol ocupar entre 45-50 línies; quan s'arriba al final del foli el text continua pel marge esquerre, disposat de manera perpendicular al text principal i a doble columna, i sol ocupar entre 7-11 línies. Al final de l'obra, al f. 63r, només hi ha 13 línies escrites i la resta de foli continua en blanc fins al seu acabament.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis però està mancat de l'exordi poètic, de l'índex i dels poemes encomiàstics.

ANOTACIONS DE PROPIETARIS

Al manuscrit figura el nom d'un propietari, Halberstam (הלברשטם). No pot ser ningú més que Xelomó Khaiim Halberstam (1832-1900), cèlebre erudit polonès i gran bibliòfil. Va reunir un veritable estol de llibres rars i manuscrits, alguns dels quals va arribar a editar. Després de la seva mort la major part dels seus manuscrits van ser adquirits pel Judith Montefiore College de Rausgate (Anglaterra) i ara es troben al Jews' College de Londres.⁵

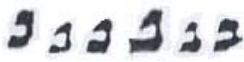

⁵ Veg. ABRAHAM MEIR HABERMANN, "Halberstam, Solomon (Zalman) Ḥayyim", *Encyclopædia Judaica*, Jerusalem, vol. 7, col. 1178.

1.2.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és asquenasa semicursiva. Els títols dels capítols estan escrits amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

En algunes ocasions, a final d'hemistiqui o de vers, el copista ha allargat les lletres finals per tal d'omplir l'espai restant (cap. 8) o bé ha separat els últims mots de cada vers i els ha escrit al límit mateix de la línia; quan en els versos successius es fa el mateix, la forma que acaben adoptant aquests mots és similar a la d'una columna (cap. 1, 5, 25, 39 i 50).

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
	א		א
	ב		ב
	ג		ג
	ד		ד
	ה		ה

ו	ו	וו	ו
ז	ז	זזזז	ז
ח	ח	חחח	ח
	ט	טטט	ט
י	י	י י י י	י
כ	כ	ככככככככ	כ
ד	ד	דד	ד
ו	ל	ו ו ו ו ו	ל
מ	מ	ממממ	מ
ם	ם	םםם	ם
נ	נ	ננננ	נ
ו	ו	וו	ו
ס	ס	סס	ס

ע	ע	ע ע ע	ע
פ פ	פ	פ פ פ פ	פ
	ה	ה ה	ה
ו	ו	ו ו ו ו	ו
	ז	ז ז ז	ז
ח	ח	ח ח ח ח	ח
י י	י	י י י י	י
ש	ש	ש ש ש ש	ש
ת	ת	ת ת ת ת	ת

1.2.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit miscel·lani Montefiore 130/16 dedica a *Qüestions de vida* un total de sis folis: del f. 58v al f. 63r. En aquest espai hi estan continguts 59 capítols (un capítol més que P) amb un total de 265 proverbis. El copista ha preservat la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text i deixant un petit espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis no estan separats entre si per

cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels capítols.

1.3 EDICIÓ IMPRESA DE CONSTANTINOBLE [dins de: MENAKHEM BEN IEHUDÀ DE LONZANO, *Dérekh khaiim*, Constantinoble, 1573, ff. 94v-108r] || C

1.3.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATAció I PROCEDÈNCIA

La primera edició impresa que s'ha conservat de *Qüestions de vida* és el fruit primerenc de la prouja erudita i editorial del lingüista i poeta Menakhem ben Iehudà de Lonzano.

Nascut l'any 1550, possiblement a Constantinoble, Menakhem ben Iehudà de Lonzano va emigrar amb 25 anys cap a Jerusalem, encara que es va acabar instal·lant a Safed. Passada la seixantena va viatjar per Turquia i Itàlia fins que l'any 1618 va retornar a Jerusalem, on va morir en una data anterior a 1624. La gran obra per la qual ha passat a la posteritat és el seu llibre שתי ידות (*Xeté iadot*, *Dues mans*), imprès a Venècia l'any 1618. L'obra està estructurada en dos grans blocs: la יד אני (*Iad aní*, *La meva mà*, on s'hi apleguen bona part dels seus escrits originals) i la יד המלך (*Iad ha-mélekh*, *La mà del rei*, que és un compendi de literatura midràixica), i encara que cadascun d'aquests dos blocs havia de comptar amb cinc seccions menors anomenades אצבעות (*etsbaots*, ço és: «dits») només la *Iad aní* va respectar el pla original, mentre que l'altra «mà» es va haver de conformar amb un sol «dit». La quarta secció del primer bloc, coneguda amb el nom de דרך חיים (*Dérekh khaiim*, *Camí de vida*) va ser completada molt abans que *Xeté iadot* veiés la llum l'any 1618: de fet, la primera edició impresa de *Dérekh khaiim* va ser realitzada l'any 1573 a Constantinoble i és la que ens interessa de manera especial

ja que, entre les diverses composicions poètiques moralitzants que Menakhem de Lonzano hi va aplegar, s'hi troba el llibre *Qüestions de vida* de Moixé Natan.⁶ Ell mateix, en la introducció que en va fer, n'exposa els motius quan diu:

אמר מנחם ברוך ה' אשר זכני בחסדו להחל ולכלה חבור זה עם שבמחציתו
כתבתי כפי יכולתי ולא כפי רצוני ויען ראיתי ספר תוצאות חיים דו מה לספרי
בשם ובענין ראיתי להדפיסו עמו כי טובים השנים ואפריין נמטייה וברוך יהיה
הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו מי שהשאלני הספר להעתיקו.⁷

L'exemplar que nosaltres hem consultat es conserva a la Kongelige Bibliothek de Copenhaguen i té la particularitat de ser una impressió parcialment manuscrita. El copista no va indicar ni la data ni el lloc de la seva còpia.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està imprès i escrit sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

⁶ Veg. DAVID SEMUEL LOEWINGER, “Lonzano, Menahem ben Judah de”, a: *Encyclopædia Judaica*, Jerusalem, vol. 11, col. 486-487; ABRAHAM DAVID, “Moses (ben Nethanel) Nathan”, a: *Encyclopædia Judaica*, Jerusalem, vol. 12, col. 432-433.

⁷ «Va dir Menakhem: Beneït sigui el Senyor que en la seva misericòrdia m'ha fet mereixedor de començar i acabar aquest tractat fins a la seva meitat; he escrit tal com m'ha estat possible i no segons la meva voluntat, i ja que he vist el llibre *Qüestions de vida*, semblant al meu llibre en nom i contingut, he decidit editar-lo juntament amb ell, ja que tots dos són bons i dignes de lloança. Beneït sigui aquell qui em va cedir el llibre per copiar-lo, vet aquí que la seva recompensa és amb ell i la seva obra, davant seu». Aquesta breu introducció es troba als testimonis següents: C, Bp, J^B, B (parcial), J^S i és possible que també es trobés en la de J^K de la qual, malauradament, s'ha perdut l'inici.

FOLIACIÓ

La foliació és parcial i indicada amb lletres hebrees. La foliació de la part impresa comença al f. 94v, s'interromp al f. 100v, a partir del qual comencen els folis manuscrits, i es reemprèn al f. 105r per acabar al f. 108r. Els folis manuscrits, en canvi, no tenen cap indicació de foliació i el seu nombre total no s'adiu amb la foliació que li correspondria segons la part impresa ja que la supera en dos folis; de fet, els folis manuscrits es poden numerar del f. 1r al f. 6v.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. Hi ha entre 26-31 línies als folis impresos i entre 18-21 línies als folis manuscrits. Hi ha un reclam just abans del text manuscrit (f. 100v) i un altre reclam al final del text manuscrit (f. 6v). Hi ha un parell de correccions al marge del text realitzades pel mateix copista (cap. 5 i 48).

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté la col·lecció sencera de proverbis precedida per un exordi poètic.

1.3.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

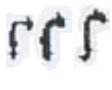
La tipografia del text imprès està basada en un tipus de lletra sefardita amb influència asquenasa.⁸ El tipus d'escriptura del text manuscrit és quadrada i semicursiva sefardita oriental. El títol de l'obra, els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols i la

⁸ ADA YARDENI, *The Book of Hebrew script: history, palæography, script styles, calligraphy & design*, London, 2002, p. 106.

numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits, tant si el text és imprès com si és manuscrit, amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

L'impressor i també el copista han indicat el final de cada poema afegint dos punts, un a sobre de l'altre, després de l'última lletra. La major part del text imprès (excepte l'exordi poètic i els proverbis del cap. 54 al cap. 58 inclosos als ff. 107v-108r) i la totalitat del text manuscrit estan vocalitzats.

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes manuscrits, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
	א		א
	ה		ה
	ג		ג
	ד		ד
	ה		ה
	ו		ו
	ז		ז

ד	ד	ד	ד
ט	ט	ט	ט
י	י	י	י
ט	ט	ט	ט
ך	ך	ך	ך
ל	ל	ל	ל
מ	מ	מ	מ
ם	ם	ם	ם
נ	נ	נ	נ
ו	ו	ו	ו
ס	ס	ס	ס
ע	ע	ע	ע
פ	פ	פ	פ

	ה	ה	ה
צ	א	א	א
	ז	ז	ז
ק	ק	ק	ק
רר	ר	ר	ר
ש	ש	ש	ש
תת	ת	ת	ת

1.3.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El llibre *Camí de vida* dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 94v i el f. 108r. Al f. 94v hi figura el títol no poètic de l'obra: ספר תוצאות חיים למה"ר משה נתן.⁹ L'exordi poètic comprèn els ff. 94v-97v i des del f. 97v fins al f. 108r es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. L'impressor i el copista han preservat la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text i deixant un petit espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels

⁹ «Llibre *Qüestions de vida* del molt savi rabí Moixé Natan».

capítols. De tota manera, s'ha mirat de delimitar visualment l'extensió de la major part dels proverbis fent que per a quasi cada proverbi el lloc d'inici dels versos que el componen sigui el mateix i, a la vegada, diferent en relació al dels versos dels proverbis anterior i posterior.

1.4 EDICIÓ IMPRESA DE VENÈCIA [dins de: MENAKHEM BEN IEHUDÀ DE LONZANO, *Xeté iadot*, Venècia, 1618, ff. 142v-148v] || V

1.4.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

La segona edició impresa que s'ha conservat de *Qüestions de vida* es troba ja dins de l'obra magna de Menakhem de Lonzano: *Xeté iadot* o *Dues mans*, impresa a Venècia l'any 1618. L'exemplar que hem consultat es conserva a la Universitätsbibliothek de Basilea i conté l'edició impresa sencera de la col·lecció de proverbis de Moixé Natan.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està imprès sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

La foliació és completa i indicada amb lletres hebrees.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. El tamany de lletra emprat per a l'exordi poètic és petit i permet encabir fins a 60 línies per foli. En canvi, al text dels proverbis les línies oscil·len entre 35 i 37. Al final de cada foli hi ha reclam.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per l'exordi poètic.

1.4.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

La tipografia del text imprès correspon al tipus venecià de Guillaume le Bé.¹⁰ El títol de l'obra, els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols i la numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

L'impressor ha indicat el final de cada poema afegint dos punts, un a sobre de l'altre, després de l'última lletra. No hi ha cap senyal de vocalització.

1.4.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El llibre *Dues mans* dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 142v i el f. 148v. Al f. 142v hi figura el títol no poètic de l'obra: ספר תוצאות חיים להה"ר משה נתן. L'exordi poètic comprèn els ff. 142v-143v i des del f. 143v fins al f. 148v es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. L'impressor ha dividit l'espai de cada foli en tres columnes i ha ajuntat les dues primeres, més amples, en un únic espai i l'ha separat del de la tercera columna amb una ratlla vertical. El text dels proverbis imprès en l'espai més gran preserva la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text i deixant un petit espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels capítols. De tota manera, s'ha mirat de delimitar visualment l'extensió de

¹⁰ A. YARDENI, *The Book of Hebrew script*, pp. 107-108 i 113.

la major part dels proverbis fent que per a quasi cada proverbi el lloc d'inici dels versos que el componen sigui el mateix i, a la vegada, diferent per als versos dels proverbis anterior i posterior. A causa de l'espai reduït de la tercera columna, no s'hi ha pogut respectar la forma poètica dels proverbis i per això a cada línia de text hi figura només un sol hemistiqui o una part del mateix, si aquest és massa llarg.

1.5 MANUSCRIT PRIVAT [COL·LECCIÓ PARTICULAR, ff. 7v-13r] || p

1.5.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

El text de caire antològic que aquesta col·lecció privada ens ha transmès de *Qüestions de vida* forma part d'un manuscrit miscel·lani titulat: רפואות ומרשמים, סגלות, (Segulot, refuot umirxamim; [Peces] *escollides, medecines i receptes*). Tot i que manca de colofó hom està d'acord a adscriure el manuscrit a començaments del segle XVII ja que un dels seus propietaris va anotar al llibre que el dia 23 del mes d'Adar de l'any 1619 el va començar a llegir. A la mateixa nota s'esmenta una població propera a Roma, Anticoli, que deu correspondre al lloc d'on probablement era o residia el seu propietari.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. Malgrat això, el marge inferior dels folis presenta seqüències de paper tacat, de diversos nivells, al llarg de tot el manuscrit i al f. 11r hi ha diverses taques de tinta al mig del text. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

Tret del f. 11v-12r, que manca, la foliació és completa i indicada amb números àrabs i és, sens dubte, posterior i de mà cristiana.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. Hi ha unes 21-30 línies per foli (al darrer foli, f. 13r, el nombre és inferior: 9 línies), sense reclam.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté només alguns dels capítols de *Qüestions de vida* i els disposa de manera diferent a la resta de testimonis textuais.

1.5.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és italiana, molt bella. Els títols dels capítols i la paraula que indica l'acabament de l'obra¹¹ estan escrits amb una escriptura de tamany lleugerament més gran.

No hi ha marques de copista ni cap senyal de vocalització.

Quan l'espai a final de línia és excessiu, el copista ha preferit omplir-lo amb una línia horitzontal que fa sortir de la darrera lletra de l'última paraula i que perllonga, de vegades excessivament, al llarg de tot l'espai buit fins al final de la línia.

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes:

¹¹ La paraula en qüestió és l'abreviatura תוטלכע, és a dir: תם ונשלם תו per טלכע per טעמא לאו כל עקר, que es podria traduir lliurement per un: «Aquí s'acaba aquesta obra sens parió».

EPÍGRAFS / TEXT		EPÍGRAFS / TEXT	
ססס	ם	אאאא	א
ננננ	נ	ככככ	ב
ו	ו	לללל	ג
ססס	ס	דדדד	ד
עעע	ע	פפפ	ה
פפפ	פ	ווו	ו
צצצ	צ	זזז	ז
צצצצ	צ	חחח	ח
ץ	ץ	טט	ט
קקקק	ק	י	י
קקק	ק	ככככ	כ
שששש	ש	ךךך	ך
תתת	ת	לל	ל
	אל	ממ	מ

1.5.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit de [*Peces*] *escollides, medecines i receptes* dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 7v i el f. 13r. Enlloc figura el títol de l'obra ni el del seu autor. Des del f. 7v fins al f. 13r, amb excepció del f. 11v-12r, que manca, es van succeir 25 capítols, entre sencers i parcials, dels 58 que té *Qüestions de vida*. L'ordre dels capítols és el següent: 44 (parcial), 45-51, 54-58, 2-4, 7-9, 11-12, 22 (parcial), 23-24 i 20.

El copista ha preservat la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text però sense deixar cap espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels capítols.

1.6 MANUSCRIT DE BUDAPEST [MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA KÖNYVTÁRA, KELETI KÖNYVTÁR DE
BUDAPEST, MS. KAUFMANN A. 42, ff. 120r-137r / pp. 377-
409] || Bp

1.6.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATAció I PROCEDÈNCIA

El manuscrit de *Qüestions de vida* de la col·lecció Kaufmann¹² forma part d'una còpia manuscrita del *Camí de vida* de Menakhem de Lonzano. Segons el colofó del copista, Saadia ben Meudad, aquest exemplar de *Camí de vida* va ser acabat el segon dia del mes de *Tébet* de l'any 1646. No diu res del lloc, però pel tipus d'escriptura sabem que el manuscrit procedeix del Iemen, on els llibres impresos eren escassos.¹³

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

¹² David Kaufmann (1852-1899) fou un erudit austríac que va ensenyar història judaica, filosofia religiosa i homilètica al Seminari rabínic de Budapest. Va ser un estudiós prolífic que va arribar a publicar prop de 30 llibres i 500 assaigs breus o recensions. La seva biblioteca, que comprenia valuosos manuscrits, incunables i fragments de guenizà, és propietat actualment de l'Acadèmia de Ciències hongaresa; veg. MOSHE NAHUM ZOBEL, "Kaufmann, David", *Encyclopædia Judaica*, Jerusalem, vol. 10, col. 842-843.

¹³ Veg. MIKSA WEISZ, *Néhai dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratái és könyvei. Összeáll. és ismerteti*, Budapest, 1906, p. 199.

FOLIACIÓ

Hi ha una doble foliació: la foliació original en lletres hebrees (amb el salt del foli 125v al f. 127r sense indicació de f. 126r-v, però sense reducció tampoc de text) i una paginació en números àrabs, sens dubte posterior i de mà cristiana.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. Hi ha unes 23-27 línies per foli. Hi ha un parell de correccions supralineals a l'exordi (pp. 381 i 385) i una correcció al marge del text del cap. 13, realitzades pel mateix copista. Al final de cada foli hi ha reclam.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per l'exordi poètic.

1.6.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és iemení semicursiva. El títol de l'obra, els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols, la numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

Hi ha diverses marques de copista: de caire decoratiu (una línia horitzontal que discorre per sobre d'alguns dels títols de l'obra que es repeteixen al capdamunt de cada foli o per sobre dels títols d'alguns capítols); de caire informatiu (per indicar final d'hemístiqui i, en alguna ocasió, final també de vers: un punt després de l'última lletra; o final de

vers: dos punts, l'un a la vora de l'altre, després de l'última lletra). Trobem senyals de vocalització supralineal iemení als cap. 23 i 54.¹⁴

Sovint, a final de línia, el copista ha allargassat les lletres finals per tal d'omplir l'espai restant o bé ha repetit, a manera de reclam, la primera lletra de la paraula amb què comença la línia següent, bo i allargant-la si l'espai a omplir és excessiu per a una sola lletra.

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
	א		א
	ב		ב
	ג		ג
	ד		ד
	ה		ה
	ו		ו

¹⁴ Veg. ALEJANDRO DíEZ-MACHO, “Un ms. yemení de la Biblia babilónica”, *Sefarad*, 17, 1957, pp. 237-279; ALEJANDRO DíEZ-MACHO, *Manuscritos hebreos y arameos de la Biblia*, Roma, 1971, pp. 22 ss; ANGEL SÁENZ-BADILLOS, *Historia de la Lengua Hebrea*, Sabadell, 1988, pp. 112-113. El nostre manuscrit pertany al tipus de variant iemení-tiberiense, és a dir, vocalització tiberiense amb signes de puntuació babilònica.

דד	ז	זז זז	ז
חח	ח	חחחח	ח
טט	ט	טטטט	ט
י	י	ייי	י
ככ	כ	ככככ	כ
ך	ך	ךךךך	ך
לל	ל	ללללל	ל
ממ	מ	ממממ	מ
ם	ם	םםםם	ם
נ	נ	ננננ	נ
ןן	ן	ןןןן	ן
סס	ס	סססס	ס
עע	ע	עעעעע	ע
פ	פ	פפפ	פ

	ה	ההה	ה
ע	צ	צעצ	צ
	ץ	ץץ	ץ
ק	ק	קקק	ק
רל	ר	רלרלר	ר
ש	ש	ששש	ש
תת	ת	תתתת	ת
	אל	אלל	אל

1.6.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit de *Camí de vida* de Budapest dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 120r i el f. 137r (o entre les pp. 377-409). Al f. 120r / p. 377 hi figura el títol no poètic de l'obra: סֵפֶר תּוֹצְאוֹת חַיִּים. ¹⁵ L'exordi poètic comprèn els ff. 120r-124v / pp. 377-386 i des del f. 124v fins al f. 137r es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. El copista no ha preservat la forma poètica dels proverbis i no ha fet coincidir les línies

¹⁵ «Llibre *Qüestions de vida* del molt savi rabí Moixé Natan, beneïda sigui la seva memòria».

amb els versos ni tan sols amb els hemistiquis, de manera que el text dels capítols es presenta amb aparença de text en prosa.

1.7 MANUSCRIT DE JERUSALEM [MEIR BENAYAHU'S LIBRARY, MS. MEIR BENAYAHU T 8, ff. 150r-172r] || J^B

1.7.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

El manuscrit de *Qüestions de vida* de la col·lecció privada del professor Meir Benayahu forma part d'una còpia manuscrita del *Camí de vida* de Menakhem de Lonzano. Segons el colofó del copista, Xalim ha-Din, aquest exemplar de *Camí de vida* va ser acabat el tercer dia del mes de *Markheixvan* de l'any 1666. No diu res del lloc, però pel tipus d'escriptura sabem que el manuscrit procedeix del Iemen, on els llibres impresos eren escassos.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. De tota manera, hi ha seqüències de paper tacat, de diversos nivells, principalment als ff. 152v-155v i 162v-163r. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

La foliació és completa i indicada amb lletres hebrees.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Espectura al *recto* i al *verso*. Hi ha unes 21-25 línies per foli. Hi ha diverses correccions al marge del text (una a l'exordi i les altres als cap. 35, 39, 46 i 58) i una correcció supralineal al cap. 3. Al final del *verso* de cada foli hi ha reclam.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per l'exordi poètic.

1.7.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és iemení semicursiva. El títol de l'obra, els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols, la numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

Hi ha diverses marques de copista: de caire decoratiu (tres puntets en forma de triangle al damunt o a la vora de cadascuna de les paraules que constitueixen la indicació de fi d'obra); de caire informatiu (per indicar final d'hemistiqui o final de vers utilitza de manera indistinta després de l'última lletra: dos punts, un a sobre de l'altre o bé un a la vora de l'altre, o una ratlleta vertical). Trobem vocalitzats amb vocalització masorètica tiberiense el títol de l'obra i diversos mots dels paràgrafs primer i cinquè de l'exordi poètic i dels cap. 38, 39 i 49. Trobem també vocalitzats, però amb vocalització supralineal iemení,¹⁶ alguns mots dels cap. 11,12, 32 i 33.

En diverses ocasions, quan l'espai a final de línia és insuficient, el copista ha optat per escriure la darrera paraula de forma obliqua. En canvi, si l'espai que li queda és excessiu ha preferit omplir-lo repetint la primera lletra de la paraula amb què comença la línia següent, a manera de reclam.

¹⁶ El nostre manuscrit pertany al tipus de variant iemení-tiberiense, és a dir, vocalització tiberiense amb signes de puntuació babilònica, veg. nota 14.

A continuació presentem una taula alfabètica dels grafemes, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
	א		א
	ב		ב
	ג		ג
	ד		ד
	ה		ה
	ו		ו
	ז		ז
	ח		ח
	ט		ט
	י		י
	כ		כ
	ך		ך

ל	ל	ללל	ל
מ	מ	מממ	מ
ס	ס	ססס	ס
נ	נ	נננ	נ
ז	ז	זזז	ז
ס	ס	ססס	ס
ע	ע	עעע	ע
פ	פ	פפפ	פ
	ף	ףףף	ף
צ	צ	צצצ	צ
	ץ	ץץץ	ץ
ק	ק	קקק	ק
ר	ר	ררר	ר

ש	ש	ששש	ש
ת	ת	תתת	ת
	אל	אל	אל

1.7.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit de *Camí de vida* de la col·lecció particular del professor Meir Benayahu dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 150r i el f. 172r. Al f. 150r hi figura el títol no poètic de l'obra: ספר תוצאות חיים לה"ר משה נתן ז"ל. L'exordi poètic comprèn els ff. 150r-155r i des del f. 155r fins al f. 172r es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. El copista no ha preservat la forma poètica dels proverbis i no ha fet coincidir les línies amb els versos ni tan sols amb els hemistiquis, de manera que el text dels capítols es presenta amb aparença de text en prosa.

1.8 MANUSCRIT DE JERUSALEM [KARLIN STOLIN'S LIBRARY, MS. KARLIN STOLIN, HA-RAV XOKHET 2/46, ff. 139v-156r] || J^K

1.8.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

El manuscrit de *Qüestions de vida* de la col·lecció hassídica de Karlin Stolin¹⁷ forma part d'una còpia manuscrita del *Camí de vida* de Menakhem de Lonzano. Segons el colofó, aquesta còpia del *Camí de vida* va ser acabada el dia setze del mes de *Xevat* de l'any 1694. No diu res del lloc però pel tipus d'escriptura sabem que el manuscrit procedeix del Iemen, on els llibres impresos eren escassos.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. De tota manera, hi ha seqüències de paper tacat, de diversos nivells, als ff. 139v.-149v. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

La foliació és completa i indicada amb lletres hebrees.

¹⁷ La Karlin-Stolin és una cèlebre nissaga hassídica anomenada per les dues poblacions en què els seus membres residien i foren actius: la població lituana de Karlin i la bielorussa de Stolin, veg. WOLF ZEEV RABINOWITSCH, "Karlin", *Encyclopædia Judaica*, 10, col. 792-794.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recte* i al *verso*. Hi ha unes 22-26 línies per foli. Hi ha un parell de correccions dins del text, amb paraula ratllada i correcció supralineal, als cap. 6 i 49. Al final de cada foli hi ha reclam.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per una part de l'exordi poètic.

1.8.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és iemení semicursiva. Els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols, la numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior.

Hi ha marques de copista de caire informatiu: per indicar, ocasionalment, el final d'hemistiqui i, sempre, el final de vers el copista ha afegit després de l'última lletra un punt elevat. No hi ha cap senyal de vocalització.

A l'exordi poètic, quan l'espai buit a final de línea és excessiu, el copista ha preferit omplir-lo allargassant la darrera lletra de l'última paraula.

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
א	א	חחח	א
ב	ב	בבבכ	ב
ג	ג	גגג	ג
ד	ד	דדד	ד
ההה	ה	הההה	ה
ו	ו	ווו	ו
ז	ז	זזז	ז
חחח	ח	חחח	ח
טטט	ט	טטטט	ט
י	י	י	י
כככ	כ	ככככ	כ
ל	ל	לל	ל
מממ	מ	מממ	מ

ס	ס	סס	ס
נ	נ	נננ	נ
ז	ז	זזז	ז
ס	ס	ססס	ס
ע	ע	עעע	ע
ט	ט	טט	ט
	ף	ף	ף
צ	צ	צצצ	צ
	ץ	ץץץ	ץ
ק	ק	קקק	ק
ר	ר	ררר	ר
ש	ש	ששש	ש
ת	ת	תתת	ת
	אל	אלאל	אל

1.8.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit de *Camí de vida* de la col·lecció Karlin Stolin, en el seu estat actual, dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 139v i el f. 156r, encara que si poguéssim restituir la part que manca de l'inici de l'exordi poètic segurament s'iniciaria *Qüestions de vida* al f. 139r. No disposem del títol de l'obra i la part de l'exordi poètic comprèn els ff. 139v-143r. Des del f. 143v fins al f. 156r es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. El copista ha preservat la forma poètica dels proverbis i sempre que l'espai li ho ha permès ha fet coincidir les línies amb els versos. Quan els hemistiquis són breus tendeix a disposar-los en dues columnes, encara que en alguna ocasió, quan l'hemistiqui és massa llarg, o bé se serveix de tota la línia (cap. 8, 9 i 39) o bé escriu a la línia següent l'última paraula o les dues últimes paraules (i només aquestes en tota la línia) que li mancaven per completar-lo (cap. 1, 2, 18, 48, 51 i 52).

1.9 MANUSCRIT DE BERLÍN [STAATSBIBLIOTHEK-
PREUSSISCHER KULTURBESITZ DE BERLÍN, MS. ORIENT.
OCT. 3316/3, ff. 139r-156v] || B

1.9.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

El manuscrit de *Qüestions de vida* de la Staatsbibliothek de Berlín forma part d'una còpia manuscrita del *Camí de vida* de Menakhem de Lonzano. Segons el colofó aquesta còpia del *Camí de vida* va ser acabada el dia sis del mes de *Nissan* de l'any 1695. No diu res del lloc però pel tipus d'escriptura sabem que el manuscrit procedeix del Iemen, on els llibres impresos eren escassos.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper. La meitat superior dels folis està en bon estat, mentre que la meitat inferior presenta seqüències de paper tacat, de diversos nivells, al llarg de tot el manuscrit. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

Tret del f. 140v-141r, que manca, la foliació és completa i indicada amb lletres hebrees.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Escriptura al *recte* i al *verso*. A l'exordi poètic hi ha unes 25-27 línies per foli i als proverbis hi ha 20-23 línies per foli. Hi ha diverses correccions i afegits al llarg del text, generalment indicades al marge (tant

a l'exordi com als cap. 8,10,11, 20, 25 i 42) o de manera supralineal (cap. 42). Al final del *verso* de cada foli hi ha reclam, a excepció del f. 145 on n'hi ha al *recto* i al *verso*.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per una part de l'exordi poètic.

ANOTACIONS DE PROPIETARIS

Al final del manuscrit hi ha una nota sobre els seus propietaris: Iakhiia Salam i Khaiim Salam.

1.9.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és oriental iemení. El títol de l'obra, el títol de l'exordi poètic, els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols, la numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits amb escriptura quadrada de tamany molt més gran que la lletra emprada en el text.

Hi ha marques de copista de caire informatiu: per indicar el final d'hemistiqui i de vers el copista ha afegit després de l'última lletra dues ratlletes elevades, una a la vora de l'altra. El text poètic dels proverbis està vocalitzat sencer des del cap. 1 fins a la part del cap. 25 inclosa al f. 149r; a partir del f. 149v desapareix tot senyal de vocalització. Tampoc no estan vocalitzats ni l'exordi ni els diversos títols (de l'obra, de l'exordi poètic o dels capítols de proverbis). El tipus de vocalització emprada és la masorètica tiberiense.

Quan l'espai buit a final de línia és excessiu, el copista ha preferit omplir-lo allargassant la darrera lletra de l'última paraula. Es pot constatar a l'exordi i als cap. 1, 3-4, 9-12, 17, 20-21, 24-25, 27, 29-31, 33-38, 50-51, 53-58.

A continuació presentem una taula alefàtica dels grafemes, tant del cos del text com dels títols:

EPÍGRAFS		TEXT	
	ז		ז
	ט		ט
	צ		צ
	ד		ד
	ה		ה
	ו		ו
	ז		ז
	ח		ח
	ט		ט

י	י	י	י
כ	כ	ככככ	כ
ך	ך	ךךךך	ך
ל	ל	לללללל	ל
מ	מ	מממ	מ
ם	ם	םםם	ם
נ	נ	נננ	נ
ז	ז	זז	ז
ס	ס	ססס	ס
ש	ש	ששש	ש
פ	פ	פפפ	פ
	ף	ףףף	ף
צ	צ	צצצ	צ

	ץ	ץץ	ץ
ק	ק	קקק	ק
ר	ר	רררר	ר
ש	ש	ששש	ש
ת	ת	תתתת	ת
אל	אל	אלל	אל

1.9.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit berlinès de *Camí de vida* dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre el f. 139r i el f. 156v. Al f. 139r hi figura el títol no poètic de l'obra: ספר תוצאות חיים להר"ר משה נתן i el títol de l'exordi poètic: הקדמה (*Haqdamà*, «Introducció»). L'exordi poètic comprèn els ff. 139r-143r (encara que en l'estat actual del manuscrit manca el f. 139v-140r) i des del f. 143r fins al f. 156v es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. El copista ha preservat la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text i deixant un espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels capítols. De tota manera, s'ha mirat de delimitar visualment l'extensió de la major part dels

proverbis fent que per a quasi cada proverbi el lloc d'inici dels dos hemistiquis que el componen sigui el mateix i, a la vegada, diferent per als hemistiquis dels proverbis anterior i posterior. De vegades, el copista disposa de manera estètica els hemistiquis i crea figures geomètriques amb ells, generalment amb forma de «v» o de «x» (cap. 6, 7, 10, 11, 13, 16, etc.).

1.10 MANUSCRIT DE JERUSALEM [HA-RAV SASSOON'S
LIBRARY DE JERUSALEM, MS. SASSOON 956, pp. 229-262]
|| J^S

1.10.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

El manuscrit de *Qüestions de vida* de la biblioteca de Ha-Rav Sassoon¹⁸ de Jerusalem forma part d'una còpia manuscrita de *Camí de vida*. Segons el colofó del copista, Moixé ben Cabod, aquest exemplar de l'obra de Menakhem de Lonzano va ser acabat el dia sis del mes de *Tammuz* de l'any 1732 a Amran (Iemen).¹⁹

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

La numeració és completa, indicada amb números àrabs i, sens dubte, posterior i de mà cristiana.

¹⁸ El fons d'aquesta important biblioteca privada de Jerusalem comprèn la col·lecció de manuscrits hebreus i samaritans que, iniciada per David Solomon Sassoon (1880-1942), va ser continuada i engrandida pel seu fill Solomon David Sassoon (1915-1985), veg. WALTER JOSEPH FISCHER, "Sassoon", *Encyclopædia Judaica*, 14, col. 896-901.

¹⁹ Veg. D. S. SASSOON; OHEL DAVID, *Descriptive catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the Sassoon Library*, Oxford, 1932, p. 1033.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. A l'exordi poètic hi ha unes 36-38 línies per foli. Als proverbis, en canvi, l'organització dels folis és molt més complexa: els primers folis estan dedicats només als proverbis de *Qüestions de vida*, amb una mitjana de 33-40 línies per foli; a continuació hi ha uns quants folis on es dedica la part superior (entre 6-12 línies) a reproduir els proverbis de *Qüestions de vida*, mentre que la resta de l'espai l'ocupa el מוסר השכל (*Mussar ha-sékel*, *La instrucció assenyada*) del rabí Khai Gaó i, quan aquest s'acaba, l'espai que queda a continuació de les 6-12 línies dedicades als proverbis de Moixé Natan resta en blanc; al final de tot i amb una grafia diferent, hi ha un foli que dedica les seves 26 línies a reproduir només els proverbis de *Qüestions de vida* i li segueix un altre que, de les seves 26 línies escrites, dedica les quatre primeres als darrers versos de *Qüestions de vida*.

Hi ha una sola correcció, a l'exordi poètic, indicada de manera supralineal. Als cap. 57 i 58 una segona mà va completar un parell de versos escrivint les paraules que mancaven fora de l'espai pautat per al text. Al final de cada foli, tret de la p. 261, hi ha reclam, encara que el de la p. 240 no va tornar a ser copiat a l'inici de la p. 241.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per una part de l'exordi poètic.

ANOTACIONS DE PROPIETARIS

A la p. 316 figura el nom d'un propietari, Xelomó ben Iossef.

1.10.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El manuscrit mostra dos tipus d'escriptura que són obra de mans diferents: una, la més abundant, és iemení semicursiva; l'altra, testimoniada només al final de tot, és iemení oriental: quadrada en els epígrafs i semicursiva en el cos del text. El títol de l'obra i els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, obra de la primera mà, estan escrits amb un tamany de lletra lleugerament superior al de la lletra emprada en el text; en canvi, els títols i la numeració dels capítols, escrits també per aquesta primera mà, gairebé no es diferencien en res, quant al tamany, del text. La segona mà, en canvi, indica els dos últims títols de capítols i la seva corresponent numeració, així com la indicació de fi d'obra, amb una escriptura quadrada de tamany molt més gran que la lletra que empra al text.

Hi ha marques de copista de caire informatiu: per indicar el final d'hemistiqui i de vers el copista ha afegit després de l'última lletra un punt elevat. No hi ha cap senyal de vocalització.

A continuació presentem dues taules alefàtiques dels grafemes; la primera dedicada al tipus de lletra dominant al manuscrit i la segona centrada en el tipus de lletra emprada en els dos últims capítols:

EPÍGRAFS / TEXT		EPÍGRAFS / TEXT	
ooO	ם	אאאאא	א
nn	נ	בבבבב	ב
lllll	ו	גגגגג	ג
ppp	ס	דדדדד	ד
עעעעע	ע	ההההה	ה
פפפפפ	ט	ווווו	ו
קקק	ת	זזזזז	ז
צצצצ	א	חחחחח	ח
ץץ	ך	טטטטט	ט
קקק	ק	י	י
ררררר	ר	כככככ	כ
ששששש	ש	ללללל	ל
תתת	ת	מממממ	מ
צצצ	אל		

EPÍGRAFS		TEXT	
	א	א	א
	ב	ב	ב
	ג	ג	ג
	ד	ד	ד
ה	ה	ה	ה
ו	ו	ו	ו
ז	ז	ז	ז
ח	ח	ח	ח
	ט	ט	ט
י	י	י	י
כ	כ	כ	כ
	ל	ל	ל

צ	צ	צ	צ
ס	ס	ססס	ס
ו	ו	ו	ו
	ו	וו	ו
ס	ס	ס	ס
	ט	ט	ט
ט	ט	טט	ט
	י	י	י
י	י	יי	י
	כ	כ	כ
כ	כ	ככ	כ
	ל	ל	ל
ל	ל	לל	ל
	מ	מ	מ
מ	מ	ממ	מ
	נ	נ	נ
נ	נ	ננ	נ
	ס	ס	ס
ס	ס	סס	ס
	ע	ע	ע
ע	ע	עע	ע
	פ	פ	פ
פ	פ	פפ	פ
	צ	צ	צ
צ	צ	צצ	צ
	ק	ק	ק
ק	ק	קק	ק
	ר	ר	ר
ר	ר	רר	ר
	ש	ש	ש
ש	ש	שש	ש
	ת	ת	ת
ת	ת	תת	ת
	אל	אל	אל

1.10.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit de *Camí de vida* de la col·lecció particular de Ha-rav Sassoon dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre les pp. 229-262, encara que en algunes d'elles, ja sigui de manera parcial o exclusiva, s'hi reproduïx també el text de *La instrucció assenyada* del rabí Khai Gaon. A la p. 229 hi figura el títol no poètic de l'obra: ספר תוצאות חיים להר"ר משה נתן. L'exordi poètic comprèn les pp. 229-233 i des de la p. 234 fins a la p. 262 es van succeïnt els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. Ara bé des de la p. 246 a la p. 253, el copista va dividir l'espai de cada pàgina en dues parts i en va dedicar una, la superior, als proverbis de Moixé Natan i a la part inferior hi va copiar els ensenyaments de Khai Gaon. Les pp. 254-255 estan dedicades de manera exclusiva només a *La instrucció assenyada*, mentre que les pàgines restants: 256-262, tornen a reproduir només els proverbis de *Qüestions de vida*.

Els copistes han preservat la forma poètica dels proverbis i sempre que l'espai els ho ha permès han fet coincidir les línies amb els versos. Quan els hemistiquis són breus tendeixen a disposar-los en dues columnes, encara que en alguna ocasió, quan l'hemistiqui és massa llarg, o bé se serveix de tota la línia o bé escriu a la línia següent l'última paraula o les últimes paraules (i sovint només aquestes i prou en tota la línia) que li mancaven per completar-lo (veg. especialment les pp. 248, 251-254 i 256-260). Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels capítols.

1.11 MANUSCRIT DE SANT PETERSBURG [РОССИЙСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА DE SANT PETERSBURG, MS. EVR. II A 2682, ff. 1r-2v] || StP

1.11.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATAció I PROCEDÈNCIA

El breu manuscrit de *Qüestions de vida* de la Biblioteca Nacional de Sant Petersburg no té cap colofó que indiqui quan i en quin lloc va ser realitzada la còpia. La datació aproximada sol situar aquest manuscrit al segle XIX.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està escrit sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

FOLIACIÓ

No hi ha cap senyal de foliació en aquests dos folis.

ORGANITZACIÓ DELS FOLIS

Esriptura al *recto* i al *verso*. La distribució de les línies és regular: 15 línies per foli, independentment de si es tracta de l'exordi poètic o dels capítols de proverbis.

Hi ha dues correccions, a l'exordi poètic, indicades de manera supralineal. Al final del *verso* de cada foli hi ha reclam, escrit de manera obliqua al text.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté només una part del penúltim paràgraf i l'últim paràgraf sencer de l'exordi poètic i els dos primers proverbis sencers del primer capítol i el primer hemistiqui del tercer.

ANOTACIONS DE PROPIETARIS

Al manuscrit figura el nom del propietari, el caraïta Avraham Firkovitch (1786-1874).²⁰

1.11.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

El tipus d'escriptura és sefardita oriental semicursiva. L'encapçalament de l'exordi poètic està escrit amb escriptura quadrada de tamany lleugerament superior, no així el títol del primer capítol dels proverbis.

Hi ha diverses marques de copista: de caire decoratiu (tres puntets en forma de triangle al damunt de cadascuna de les paraules que formen els títols o a la vora de l'únic encapçalament de l'exordi poètic); de caire informatiu (per indicar final d'hemistiqui o de vers: dos punts, generalment oblics, després de l'última lletra; i també, inici de proverbí: dos punts, generalment oblics, al davant de la primera lletra del proverbí). No trobem cap senyal de vocalització.

²⁰ Segons el catàleg de la Biblioteca Nacional de Rússia aquest manuscrit pertany a la Segona Col·lecció Firkovitch, és a dir, els manuscrits que formaven part de la col·lecció personal d'A. Firkovitch i que, poc després de la seva mort, l'any 1875, van ser adquirits per la Biblioteca Imperial de Sant Petersburg, veg. M. BEN SASSON, "Firkovitch Second Collection. Notes on historical and halakhik material", *Jewish Studies*, 31, 1991, pp. 47-67.

A continuació presentem una taula alfabètica dels grafemes:

EPÍGRAFS / TEXT		EPÍGRAFS / TEXT	
	ם		מ
	נ		נ
	ו		ו
	ס		ה
	ט		ה
	י		י
	כ		כ
	ל		ל
	ץ		מ
	ק		י
	ר		כ
	ש		ד
	ת		ל
	אל		מ

1.11.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El manuscrit de Sant Petersburg, en el seu estat actual, dedica a *Qüestions de vida* l'espai comprès entre els ff. 1r-2v. Al f. 1r el text comença amb el final del penúltim paràgraf de l'exordi poètic i continua amb l'últim paràgraf d'aquest fins al f. 2v. Al f. 2v comença el primer capítol, indicat expressament així i sense la numeració habitual: **המאמר** הראשון מאמר החכמה.²¹ I els proverbis que reproduceix són només els dos primers i el primer hemistiqui del tercer. El copista ha preservat la forma poètica dels proverbis però ha preferit que les línies coincidissin, no ja amb els versos, sinó amb els hemistiquis: un hemistiqui per línia. Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, encara que el copista va indicar l'inici de cadascun d'ells escrivint, al davant de la primera paraula del proverbi següent, dos punts oblics.

²¹ «El primer capítol és el capítol de la saviesa».

1.12 EDICIÓ IMPRESA D'HUSIATYN || *H*

1.12.1 DADES CODICOLÒGIQUES

DATACIÓ I PROCEDÈNCIA

Aquesta és la primera edició impresa conservada en què el text de *Qüestions de vida* apareix en solitari. Tal com s'indica a la portada del llibre, aquesta edició està basada en la de les *Dues mans* de Menakhem de Lonzano, de l'any 1618. David Frankel va ser el responsable d'aquesta edició realitzada a Husiatyn (Galítsia) a inicis del segle XX, probablement l'any 1918.

TIPUS DE SUPORT, ESTAT DE LA TINTA I DEL SUPORT

El text està imprès sobre paper, generalment en bon estat. La tinta està també en bon estat.

PAGINACIÓ

La paginació és completa i doble: indicada amb lletres hebrees al recte de les pàgines i en números àrabs a cada pàgina.

ORGANITZACIÓ DE LES PÀGINES

Esriptura al *recto* i al *verso*. Hi ha unes 26-29 línies per pàgina. Al final de cada pàgina hi ha reclam.

TIPOLOGIA DEL TEXT

El text conté el nombre sencer de proverbis precedit per l'exordi poètic.

1.12.2 ANÀLISI PALEOGRÀFICA

La tipografia està basada en un tipus de lletra sefardita del segle XVII-XVIII amb influència asquenasita.²² El títol de l'obra, els encapçalaments dels paràgrafs de l'exordi poètic, els títols, la numeració dels capítols i la indicació de fi d'obra estan escrits amb escriptura quadrada de tamany superior, a excepció dels cap. 36-37 i 50-58 en què el tamany de les lletres dels títols i de la numeració és igual al del text.

L'impressor ha indicat el final de cada poema posant un punt o bé dos punts, un a sobre de l'altre, després de l'última lletra. No hi ha cap senyal de vocalització.

1.12.3 ORGANITZACIÓ DEL TEXT I CONTINGUT

El text de *Qüestions de vida* de l'edició d'Husiatyn comprèn les pp. 1-30. A la p. 1 figura el títol no poètic de l'obra: ספר תוצאות חיים להרר משה נתן. L'exordi poètic comprèn les pp. 1-7 i des de la p. 7 fins a la p. 30 es van succeint els 58 capítols sencers de l'obra amb un total de 258 proverbis. L'impressor ha preservat la forma poètica dels proverbis, dedicant a cada vers una línia de text i deixant, si pot, un petit espai per marcar la cesura entre els hemistiquis. Els proverbis no estan separats entre si per cap espai sinó que vénen presentats com un text continu, només interromput pels títols dels capítols.

²² A. YARDENI, *The Book of Hebrew script*, pp. 112 i 118.

2. PROPOSTA DE *STEMMA* PER A LA TRADICIÓ TEXTUAL DE *QÜESTIONS DE VIDA*

Tal com tindrem l'oportunitat de constatar al capítol dedicat a l'edició crítica de *Qüestions de vida*, un nombre considerable de les variants incloses a l'aparat crític del text són de caire vocàlic: les unes expressades amb reduplicació de *matres lectionis*; les altres, amb la consuetada puntuació vocàlica, i algunes de mixtes, és a dir, amb la inclusió dels signes vocàlics a sobre de les *matres lectionis*. Tot i el seu valor innegable a l'hora de bastir, amb la seva aportació específica, una visió diacrònica de la pronunciació de determinats sons i mots hebreus o també a l'hora, si es vol, d'exemplificar els diversos mecanismes que els copistes empraven quan havien de puntuar (o no) uns sons concrets, el paper que aquest tipus de variants té a l'hora de confeccionar l'arbre genealògic d'un text és més aviat pobre. De fet, copistes diversos podien introduir unes mateixes lliçons o variants vocàliques al text que cadascun d'ells copiava pel seu compte, sense que aquesta coincidència ens permeti anar més enllà del que seria la constatació de la realització gràfica d'un estadi oral de la llengua, comú a tots ells, i que s'actualitzava de manera idèntica, gairebé espontània, en el text que constituïa l'objecte del seu treball, ja que aquesta era la manera admesa de representar els sons vocàlics o determinats sons consonàntics.

Per això hem optat per prescindir d'aquest tipus de lliçons a l'hora d'elaborar l'arbre genealògic de la tradició textual de *Qüestions de vida* i ens hem centrat només en les lliçons divergents de caire específicament

consonàntic i que són el resultat d'errors, omissions o canvis en l'ordre de les paraules causats pel copista.²³

En el cas de *Qüestions de vida* afrontem un nombre potser no excessivament gran de testimonis, però força variat, ja que s'hi compten còpies manuscrites prèvies i posteriors a les primeres edicions impreses que tenen en comú no haver estat influenciades per aquestes; textos impresos, un dels quals ha acabat simultanejant la impremta amb l'activitat editorial d'un copista, i diverses còpies manuscrites dels textos impresos. Si unim tots els testimonis, des del primer fins al darrer, recorrem un arc temporal de quasi cinc cents anys de tradició textual de *Qüestions de vida*.

A continuació exposem de manera detallada i seqüenciada la justificació de cadascun dels nivells en què hem dividit i distribuït els testimonis a l'hora de proposar la reconstrucció de la *stemma* de *Qüestions de vida* que trobareu al final d'aquest apartat.²⁴

(1) Cap dels testimonis que ha arribat fins a nosaltres correspon a l'original escrit per Moixé Natan, per això proposem la sigla [O] per a indicar aquest original manuscrit, l'existència del qual, gràcies als poemes encomiàstics, no pot ser qüestionada però que, a hores d'ara, encara roman ignot si no és que s'ha perdut definitivament.

²³ Veg. ALBERTO BLECUA, *Manual de crítica textual*, Madrid, 2001, pp. 47-57.

²⁴ Indiquem els paràgrafs de l'exordi poètic pel seu número: 1, 2, 3...; i els proverbis, escrivint la seva referència numèrica entre claudàtors: [1.1] [1.2] [1.3]...; la variant a què es fa referència en cada cas s'indica: als paràgrafs de l'exordi amb un número en superíndex: ¹, ², ³...; als proverbis amb el número del vers seguit de la posició que ocupa dins seu expressada amb una lletra minúscula: 1^a, 1^b, 1^c...

(2) La primera branca que neix d'[O] és la de P i es contraposa ben clarament a la resta de testimonis, tal com es pot veure a: [3.4]:3^b || [20.6]:2^h || [22.2]:1^d || [25.1]:2^e || [46.2]:1^a || [48.1]:1^f || [48.2]:1^c || [48.3]:1^e || [49.4]:1^c. D'altra banda a P hi ha un seguit d'elements propis (poemes encomiàstics i un nombre elevat de proverbis) que tant poden provenir, ni que sigui parcialment, d'[O] i en aquest cas no haurien estat recollits per la resta de testimonis textuais, com poden procedir d'una hipotètica font particular de P, que hem anomenat: [F¹], com, fins i tot, poden ser obra de P.

(3) L'altra branca que neix d'[O] dóna origen a una doble tradició textual: una, manuscrita (representada especialment per L^M), i l'altra, mixta, és a dir, impresa i també manuscrita (representada, al seu origen, per C). Malgrat les coincidències entre aquestes dues tradicions textuais no és segur que es pugui fer provenir C de L^M; precisament perquè L^M és anterior a C hi ha un conjunt de lliçons que, en el cas que C depengués de L^M, hauríem de retrobar a C: [15.2]:2^a || [17.3]:1^d || [20.4]:1^a || [20.6]:1^{c-c} || [25.10]:1^{a-a} || [34.1]:2^a || [38.2]:2^a || [44.3]:2^{a-a} || [46.4]:2^{a-a} || [48.3]:2^g || [49.2]:2^g || [53.6]: 1^e. 1^f. En canvi, l'absència d'aquestes lliçons a C i, al seu lloc, la presència de lliçons coincidents amb P ens animen a formular l'existència d'una còpia perduda d'[O], que anomenem [α], i que es trobaria a l'origen d'aquesta segona branca textual.

(4) Per la seva banda L^M compta amb un cert nombre de proverbis específics, tal com passa també a P, que no estem segurs de si provenen d'[α] i que, de ser així, L^M hauria recollit i C, en canvi, no; o de si L^M els ha tret d'una font pròpia, o de si són obra de L^M. El fet que aquests proverbis només apareguin a L^M i siguin del tot absents tant a C com a p,

ens inclina a desestimar el seu origen en $[\alpha]$ i a considerar-los, més aviat, collita pròpia de L^M . Al davant del dubte de si són originals de L^M o no, hem optat per inserir en la *stemma* una hipotètica font particular de L^M que hem anomenat: $[F^2]$.

En canvi, els proverbis [47.1], [47.2], [47.3] i [47.4], que trobem tant a L^M com a C i manquen, en canvi, a P , pot ser que provinguin d' $[\alpha]$.

(5) Hi ha un conjunt de lliçons que relacionen de manera estreta L^M i p : [11.2]:1^d || [20.7]:2^{c-c} || [23.1]:1^h || [24.1]:1^e.2^e || [58.7]:1^b; i un altre grup de lliçons que contraposen la resta de testimonis del seu grup a L^M i p : [22.3]:2^b.2^d || [35.3]:1^{a-a}.2^c || [36.4]:2^a || [53.1]:1^a || [53.2]:1^d. De manera diferent a L^M , no trobem en p cap influència de $[F^2]$ i, a més a més, hi ha unes lliçons que indiquen que p , tot i ser posterior, no depèn directament de L^M ja que en aquests casos hi ha elements que a L^M són d'una manera mentre que a p i a la resta de testimonis, d'una altra: [20.4]:1^a || [20.6]:1^{c-c} || [46.4]:2^{a-a} || [48.3]:2^g || [49.2]:2^g. Per això proposem l'existència d'una còpia perduda d' $[\alpha]$, que anomenem $[\beta]$ i de la qual provindrien L^M i p .

(6) p té unes lliçons específiques que no retrobem enlloc més i per a les quals no cal proposar res més que la mà del copista de p : [47.2]:2^c || [48.2]:2^d || [49.3]:2^b || [54.4]:4^{a-a} || [55.2]:2^b || [58.8]:2^c. La lliçó que a [45.2]:1^c p comparteix amb J^s pot ser explicada com un error d'homoteleton comès pels copistes.

(7) C està a l'inici de la línia mixta d'aquesta branca de la tradició textual, veg. [22.3]:2^b || [35.3]:1^{a-a}.2^c || [36.4]:2^a || [53.1]:1^a || [53.2]:1^d. Ara bé hi ha una ocasió en què una lliçó determinada uneix $P L^M Bp J^B J^K B J^s$ a una banda i $C V H$ a l'altra: [18.5]:1^b, la qual cosa ens fa pensar en si no

existia una còpia de *C*: [γ], que va tenir accés a [α] i a la qual es podria adscriure també alguna lliçó que només trobem a Bp J^B J^K B J^S, com ara 6¹².

(8) *C* i *V* són quasi idèntics, encara que la presència o absència d'alguna lliçó concreta en els testimonis que deriven d'ells fan que ens plantejem l'existència d'uns àmbits d'influència específics per a cadascuna d'aquestes edicions. De fet, el paràgraf previ a l'exordi poètic en què Menakhem de Lonzano justifica la inclusió de *Qüestions de vida* dins de la seva obra es troba a *C* Bp J^B [suposem que també es trobava a J^K] B i J^S i en canvi manca a *VH*.

(9) Alguns dels testimonis posteriors a *V* s'erigeixen en subarquetips de la resta i ens permeten d'agrupar els testimonis restants en famílies diferenciades, per bé que molt properes, de la tradició transmesa per *C*, [γ] o *V*.

(10) Bp estaria a l'origen de la relació Bp-J^B tal com apunten les lliçons: 1² || 13² || 13³ || [1.12]:2^a || [39.10]:1^b || [42.1]:1^b || [44.1]:1^c. Algunes particularitats de Bp, especialment a l'exordi poètic (2¹ || 3⁴ || 3¹⁶ || 4³ || 4¹⁸ || 4²³ || 5³ || 5¹⁴ || 5¹⁶ || 5¹⁹ || 5³² || 6¹⁶ || 6¹⁹ || 8³ || 12² || 13²¹ || 13³² || [41.1]:1^b || [47.2]:1^b) ens fan pensar en si J^B no devia tenir accés també a una altra còpia que li va permetre d'obviar aquests errors i transmetre les lliçons prèvies a Bp.

(11) Per la seva banda, J^B testimonia unes lliçons pròpies que s'han de tenir en compte: [25.14]:3^a || [39.5]:1^b || [39.9]:1^b || [54.2]:1^b.

(12) J^K estaria a l'origen de la relació J^K- J^S tal com ho demostren les abundants lliçons específiques: 5⁷ || 5¹⁴ || 7⁸ || 12¹⁹ || 13²⁰ || [13.2]:1^b ||

[14.3]:2^a || [16.3]:2^f || [17.4]:2^e || [22.1]:1^c || [22.3]:2^c || [23.5]:1^d || [26.1]:1^a || [34.6]:2^c || [36.2]:1^b || [37.1]:1^c || [39.1]:2^b || [39.5]:1^e || [39.9]:2^e || [40.2]:2^b || [47.3]: 2^a || [50.3]:1^c.

(13) Per la seva banda, J^s té unes lliçons específiques (cosa que J^k no té si no les té ensems amb J^s, tret només de dos casos a l'exordi: 2¹⁰ || 12¹⁰) que s'han de tenir en compte: [15.3]:2^c || [16.1]:2^{f-f} || [34.5]:1^a || [41,1]:1^d || [48.3]:2^a || [58.3]:2^a. Hi ha una lliçó que J^s té en comú amb Bp: [1.2]: 1^d, segurament per homoteleuton.

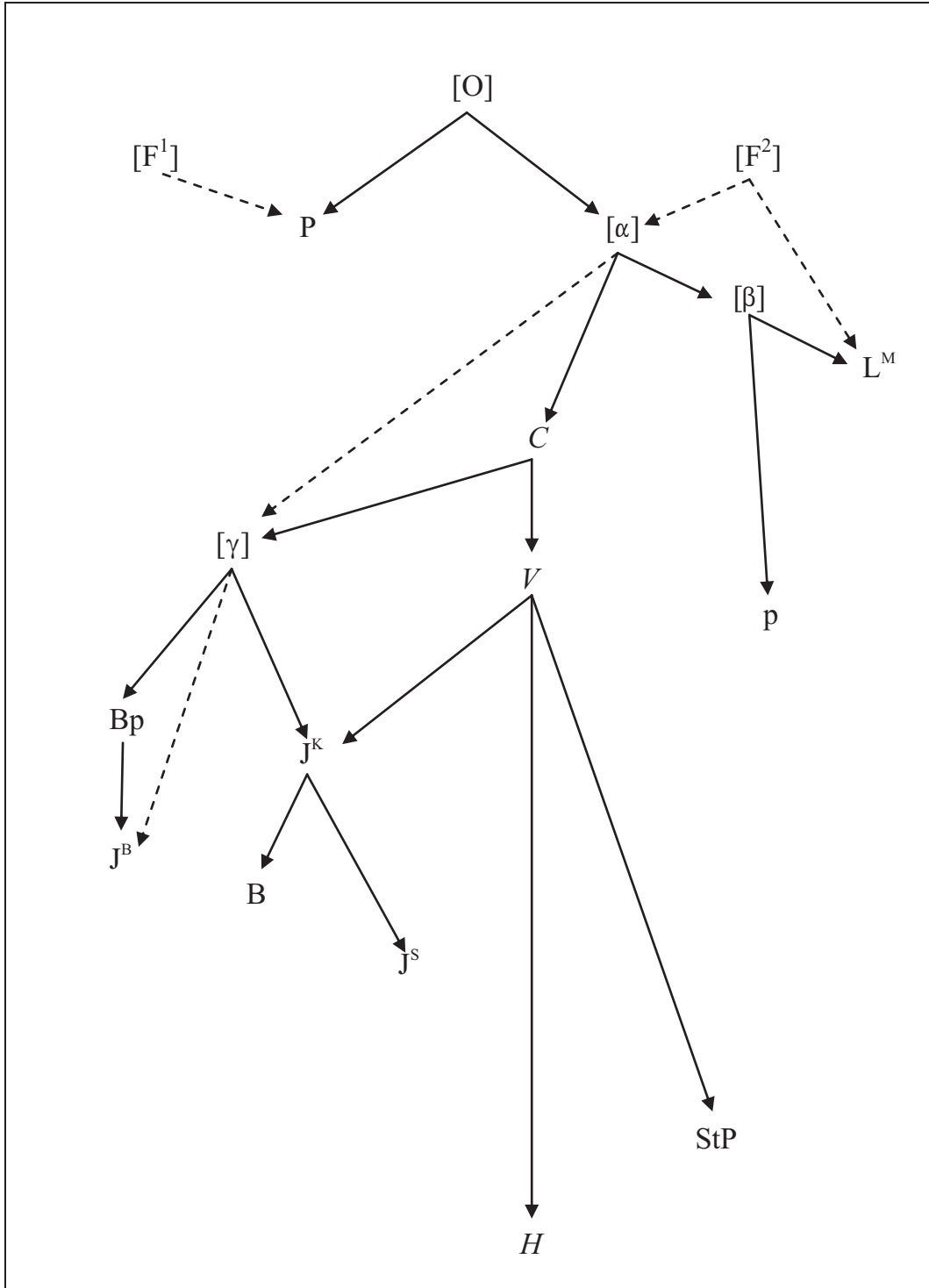
(14) El testimoni B sembla dependre de la branca iniciada per J^k tal com ho apunta la lliçó de [39.10]:2^a; d'altra banda, no hi ha cap lliçó que vinculi B amb la branca de Bp. Constatem també la presència de lliçons específiques de B: 1² || 3¹ || 3²⁰ || 4¹ || 4¹¹ || [15.3]:2^f || [16.4]:1^b || [55.5]:2^{a-a}.

(15) La lliçó coincident de 3¹⁸ entre V J^k B J^s H ens fa pensar en si aquesta branca, en comptes de dependre només de la còpia de C: [γ], no tenia també algun vincle amb V.

(16) Malgrat la brevetat del testimoni StP, la presència en l'exordi de lliçons coincidents amb V: 13⁵, 13¹⁵ i 13²⁵, ens el permet afiliar directament amb aquest testimoni.

(17) Tal com H indica a la seva edició i després es pot comprovar en el text (2⁶; 3¹²; 3¹⁵; 3²⁰; 4⁵; 6³; 6⁸; 7¹; 7⁴; 7⁷; 8⁴; 13⁵), depèn directament de V, tot i comptar amb un bon nombre de lliçons particulars.

La proposta de representació gràfica de la *stemma* de *Qüestions de vida* que segueix té en compte totes les observacions precedents:

3. EDICIONS I ESTUDIS MODERNS DE *QÜESTIONS DE VIDA*

Si deixem de banda l'edició impresa a Husiatyn l'any 1918, que és l'única ocasió en què el conjunt d'exordi poètic i proverbis de Moixé Natan ha estat editat en solitari en època moderna,²⁵ les diverses ocasions en què l'obra de Moixé Natan ha estat publicada de nou ha estat amb motiu de les diverses reedicions que s'han fet de l'obra de Menakhem de Lonzano. Efectivament, l'any 1893 es va reeditar la tercera secció de *La meva mà*, titulada עבודת המקדש (*Avodat ha-miqdaix, El culte del santuari*) amb l'afegitó, extret de la quarta secció, de la col·lecció de proverbis de Moixé Natan.²⁶ L'any 1930 es va fer la primera reedició, facsímil, de *Camí de vida*²⁷ i l'any 1969 la primera, també facsímil, de *Dues mans*,²⁸ de les quals se n'han fet diverses reedicions. Per la seva condició de simple reproducció facsímil d'uns testimonis (*C i V*) als originals dels quals hem tingut accés de primera mà a l'hora de fer la col·lació de les primeres edicions impreses de *Qüestions de vida*, l'aportació d'aquestes reedicions modernes al nostre estudi, més enllà del

²⁵ Recordem que l'edició de 1918 és, de fet, una reedició parcial d'una part de les *Dues mans* de Menakhem de Lonzano.

²⁶ Veg. pp. 92 i 235, 'א. חותר, ר' משה נתן, 92 i 235.

²⁷ Veg. מנחם די לונזאנו, ספר דרך חיים. כולל שירים בחכמה מוסר ומדות עם פירוש משוכן. בהלכה ואגדה, לבוב 1930.

²⁸ Veg. מנחם די לונזאנו, שתי ידות, ירושלים 1969.

testimoni que la de 1893 aporta de l'interès que a finals del segle XIX sembla que suscitava l'obra de Moixé Natan,²⁹ ha estat irrellevant.

En aquest sentit, la contribució, que hom podia pressuposar decisiva, de l'edició crítica de *Qüestions de vida* que Ester Hoter va presentar l'any 2000 a la universitat de Bar Ilan de cara a l'obtenció del grau acadèmic de doctora, en realitat ha resultat ser ben bé una altra cosa.

Quan, precisament al final de la recerca bibliogràfica que estàvem duent a terme a les diverses biblioteques i universitats israelianes centrada en localitzar articles i llibres relacionats amb la figura de Moixé Natan i la seva obra, vam topar amb l'exemplar d'una tesi doctoral inèdita que tenia uns objectius tan similars als nostres, vam témer que havia arribat el moment de canviar de tesi. Ara bé, quan finalment vam poder consultar l'obra d'E. Hoter vam experimentar un fort sentiment d'alleujament,³⁰ ja que tant la seva aportació quant a la biografia i producció literària de Moixé Natan³¹ com la seva proposta d'edició crítica

²⁹ Interès que hauria culminat, l'any 1918, amb la publicació en solitari de *Qüestions de vida*.

³⁰ I dic «finalment» perquè si, al davant de l'extrema lentitud i ineficàcia exasperant dels mecanismes burocràtics per poder aconseguir una còpia d'aquesta tesi inèdita, no hagués estat per l'ajuda presta i incondicional del meu bon amic Herbt Moscot, a qui agraeixo ben de cor la promptitud amb què va atendre la meva petició de socors, potser encara ara l'estaria esperant, la còpia de la tesi. H. Moscot no va dubtar a personar-se a la biblioteca de la universitat on es custodia un exemplar d'aquesta tesi per tal de fotocopiar-la i enviar-me-la tot seguit per correu. El que les gestions acadèmiques de mesos no havien reeixit de cap manera a dur a terme, en una setmana ell va fer possible que el text doctoral passés de la lleixa on reposa plàcidament a les meves mans.

³¹ A les dues úniques dades que E. Hoter aporta sobre la figura històrica de Moixé Natan, s'equivoca: en una el fa de Tarragona en comptes de Tàrraga i en l'altra el situa

del text de *Qüestions de vida*, es pot dir que estaven ben bé a les beceroles del que nosaltres proposem en aquest estudi.

A continuació indico les principals febleses (algunes d'elles realment greus) de l'edició crítica que proposa E. Hoter:

(1) La llista de testimonis emprats per a la col·lació és incompleta: només n'utilitza quatre (P, L^M, V i B) i sembla desconèixer l'existència dels testimonis restants, ja que en cap moment els esmenta. No fa la col·lació dels proverbis: [47.2], [47.3] i [47.4].

(2) Té dificultats a l'hora de llegir la major part dels proverbis particulars de P i L^M (que són també els que no apareixen en cap de les edicions impreses que l'autora sembla haver seguit ben de prop) i proposa lectures errònies o incompletes del text, tal com indiquem a continuació:

Proverbis de P amb lectures deficientes:

PROVERBI: VERS	LECTURA D'E. HOTER	LECTURA QUE PROPOSEM
[1.6]: 1	תכנים	חררים
[1.6]: 2	בדברים	הדברים
[2.5]: 1	[...]	תמצא
[2.5]: 1	[...]	עצה

a la segona meitat del segle XIV (és cert que no dóna cap data concreta, però a l'hora de contextualitzar la seva vida esmenta episodis que van ocórrer durant la segona meitat de segle).

[2.5]: 1	[...]	אשר נאלח
[2.5]: 2	מכאובו	מכאוביו
[2.5]: 2	יקוב	ירעב
[5.2]: 2	בלבך	דלתך
[5.2]: 2	לשוא	לשוט
[5.2]: 2	להלאות	ולהלאות
[8.4]: 1	שובך	שותק
[8.4]: 2	את	זאת
[8.4]: 2	ומשנה	ומוצה
[9.3]: 1	[...]	תשתוק
[9.3]: 1	עונך	עינך
[9.3]: 1	כי	בו
[12.1]: 3	אלהים	אלים
[15.5]: 1	ישים	יש בו
[17.5]: 1	[...]	לנפש
[17.5]: 2	וגם	ואם

[18.3]: 2	לנבלים	לגדולים
[18.4]: 1	בפקדם	תפקדם
[18.4]: 1	למושבו	למעשהו
[18.6]: 1	מתבונתו	מתרעתו
[18.7]: 2	E. Hoter escriu עורו al final del <i>délet</i> en comptes de fer-ho a l'inici del <i>soguer</i> .	
[21.4]: 1	E. Hoter escriu אל a l'inici del <i>soguer</i> en comptes de fer-ho al final del <i>délet</i> .	
[21.5]: 1	תאחר	תוחר
[25.7]: 2	כלימות	כלי מות
[25.7]: 2	וירמוס	וירמס
[25.7]: 2	רמוס	רמס
[25.7]: 3	E. Hoter omet הלא al <i>soguer</i> .	
[25.15]: 2	מכערים	ספורים
[28.4]: 1	[...]	מר
[28.4]: 1	מחלי ימות	מחליי מות
[28.4]: 1	[...]	גבר בעז

[28.4]: 2	[...]	תנוז
[28.4]: 2	[...]	נספה
[30.4]: 2	[...]	משוט לשון
[30.4]: 2	E. Hoter omet פן al <i>soguer</i> .	
[30.5]: 1	הכבוד	הנתון
[30.5]: 1	E. Hoter omet אל al <i>soguer</i> .	
[32.3]: 1	או	אות
[32.3]: 1	בעלי	עלי
[33.3]: 1	להטרף	להטריף
[39.7]: 2	E. Hoter omet פת al <i>soguer</i> .	
[39.7]: 2	E. Hoter omet התבוננות al <i>soguer</i> .	
[42.3]: 1	[...]	בעוז
[42.3]: 1	היה	תהיה
[42.3]: 2	E. Hoter omet קבר al <i>délet</i> .	
[43.1]: 3	נחם	כהם
[43.4]: 1	תעש	תעשה

[43.4]: 2	להשיבו	לאיש
[43.4]: 2	מרע	ירע
[43.4]: 2	E. Hoter omet רע al <i>délet</i> .	
[47.3]: 1	תעשוה	תעשינה
[47.3]: 2	תעבר	תעבור
[47.3]: 2	ומרות	ומצות
[47.4]: 1	יהיו	והיו
[47.5]: 1	[...]	נותך
[47.6]: 1	שלישי	שלישי
[47.6]: 1	שני	שוא
[47.6]: 1	[...]	גו גרושה
[47.8]: 1	ותאמר	ומאמר
[47.8]: 1	חמישי	חמשי
[47.9]: 1	ובששי	והששי
[47.10]: 1	בצמא	הצמא
[47.11]: 1	תתנה	תחנה

[47.11]: 1	מתנה	מחנה
[47.12]: 1	תשיגך	תשיאך
[47.12]: 2	שואך	ישנאך
[53.4]: 2	יציג	יציא
[53.5]: 2	תבוא	תבנה
[53.5]: 2	ותצפור	ותתפור
[55.3]: 1	בשפלות	שפלות
[56.5]: 1	לשונא	לשונו
[56.5]: 1	וחכו	וחבו
[58.6]: 1	חסד	חן
[58.6]: 1	E. Hoter escriu לא a l'inici del <i>soguer</i> en comptes de fer-ho al final del <i>délet</i> .	
[58.6]: 2	[...]	ראשון

Proverbis de L^M amb lectures deficientes:

PROVERBI: VERS	LECTURA D'E. HOTER	LECTURA QUE PROPOSEM
[46.3]: 2	מותו	בלתו
[54.1]: 2	[...]	חצוניים
[55.6]: 1	[...]	צור
[55.6]: 2	חמה	רואה
[55.6]: 2	רק	דק

(3) El text de *Qüestions de vida* que proposa és parcial: es limita a fotocopiar l'exordi poètic tal com apareix a *V* sense fer-ne la col·lació (la podia haver fet, com a mínim, amb *B* i *V*) i el situa al final de l'obra, fora, doncs, del lloc que li pertoca; a més a més no edita els proverbis següents: [1.1], [1.2], [11.6], [35.1], [52.4], [56.1], [56.2], [56.3], [57.5]; de manera inexplicable, inverteix l'ordre dels versos de [25.2].

(4) Tot i treballar amb *P* no edita cap dels poemes encomiàstics de *Qüestions de vida* que aquest ens ha transmès.

(5) No indica ni el metre ni la rima de cap proverbí, la qual cosa fa que, de vegades, la vocalització que proposa no sigui la correcta ja que no s'ajusta a cap esquema mètric conegut, o que el final dels versos d'un mateix proverbí sigui inexplicablement diferent de manera que no rimin entre ells.

(6) A l'aparat crític no recull les variants vocàliques de B. Les de C òbviament les desconeix.